

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

На правах рукопису

МУРАШКО Людмила Володимирівна

**Українська військова лексика в її
історичному розвитку**

(військові звання та посади)

Спеціальність 10.02.01 - українська мова

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ - 1997

Дисертацією є рукопис

Роботу виконано у відділі лексикології, термінології та
онімастики Інституту української мови НАН України

Науковий керівник - кандидат філологічних наук
провідний науковий співробітник
Симоненко Людмила Олександрівна

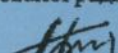
Офіційні опоненти - доктор філологічних наук
професор
Кочерган Михайло Петрович,
кандидат філологічних наук
старший науковий співробітник
Шевченко Лариса Леонідівна

Провідна установа - Кіровоградський державний педагогічний
інститут ім. В.Винниченка

Захист відбудеться 14 травня 1997 року о 14 годині на засіданні
спеціалізованої ради Д 01.94.01 для захисту дисертації на здобуття
наукового ступеня доктора філологічних наук при Інституті української
мови НАН України (252001, Київ-1, вул.Грушевського, 4).

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Інституту мовознавства
ім. О.О.Потебні та Інституту української мови НАН України.

Автореферат розіслано "10" квітня 1997 року.

Учений секретар спеціалізованої ради
кандидат філологічних наук Л.В.Ажнюк

ЛННБ України ім.В.Стефаника

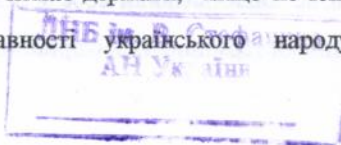

00752085 (R)

Дослідження процесів виникнення, удосконалення закономірностей розвитку термінологічних систем окремих галузей знань та їх ролі у становленні літературної мови є однією з найважливіших проблем, яку можна розв'язати лише попередньо вивчивши арсенал писемних джерел наукової, ділової, публіцистичної та інших сфер діяльності людини. У теоретичних дослідженнях з термінології найбільший інтерес становлять ті, які відбивають практичний досвід мовознавця в роботі над спеціальною термінологією. За останні десятиліття в українському мовознавстві з'явилося чимало наукових праць, у яких розглядаються як загальні теоретичні питання термінології, так і різні галузеві терміносистеми (роботи А.А.Бурячка, Т.Р.Кияка, І.М.Кочан, В.В.Німчука, Т.І.Панько, Л.О.Симоненко та ін.).

Важливою передумовою нормалізації будь - якої сучасної терміносистеми насамперед є дослідження її витоків, їх лексико - семантична та поняттєва інтерпретація; з'ясування продуктивних засобів термінотворення, а також виявлення тих його моделей, що вийшли з ужитку. Все це дає можливість висвітлити об'єктивні тенденції розвитку терміносистеми, без урахування яких неможливе її сучасне унормування.

Актуальність дослідження. Дослідження процесу становлення української військової термінології (УВТ) в теоретичному плані становить науковий інтерес передусім із суто лексикологічного погляду: воно дає можливість глибше зрозуміти особливості процесу формування та розвитку військової термінології, яка бере початок з донаукового етапу термінотворення. Водночас дослідження військових звань та посад цікаве і з погляду соціолінгвістичного: немає держави, якщо не існує армії, тож перші кроки становлення державності українського народу органічно

пов'язані з творенням українського професійного війська. До того ж формування рангової системи війська відбувалося під впливом різних національних культур, носіями різних соціальних прошарків.

У практичному плані актуальність дослідження зумовлена потребою вироблення засад нормалізації сучасної підмови військової сфери.

Вивчення особливостей формування і розвитку УВТ становить інтерес не тільки для уніфікації досліджуваної терміносистеми, а й для історії української мови, лексикології, а також для підготовки відповідних навчальних посібників. Результати дослідження можуть бути використані в навчальному процесі та в лексикографічній практиці.

Тема дисертаційної роботи є актуальною і тому, що в українському мовознавстві досі немає системного дослідження військових звань та посад як основи сучасної військової терміносистеми. Окремі епізодичні згадки маємо в працях дослідників української лексики (В.Й.Горобця, Н.П.Нікуліної, Г.І.Халимоненка, М.С.Рогаль, І.Огіска, Б.Якимовича).

Висновки дисертації становитимуть інтерес не лише для мовознавців, а й для істориків, викладачів військових закладів.

Об'єктом дослідження виступає військова термінологія української мови, засвідчена у джерелах фіксації писемної мови: 1) словниках періоду староукраїнської лексикографії; 2) історичних словниках української мови; 3) текстах літописів.

Мета роботи полягає у комплексному лінгвістичному та лінгвіоісторичному аналізі військової термінології як частини словникового складу української мови; простежити ті провідні тенденції і чинники, які не лише виявили себе у згаданому процесі, а й зумовили вибір тих чи інших термінів, їх використання у мовознавчій літературі.

- виявити та охарактеризувати основні шляхи та способи формування військової термінології на сучасному етапі.

Джерела дослідження. Джерелами пошуку військових термінів були словники XVI - XVII ст. - "Лексикон словенороський" П.Беринди . (упор. В.Німчук - К., 1961), "Грамматика слов'янська І.Ужевича" (К., 1970), лексикографічні джерела, в яких опрацьовано давні писемні пам'ятки і відбито стан старослов'янської та староукраїнської мови, зокрема "Материали для Словаря древнерусского языка по письменным памятникам" І.Срезневського (СПб., 1893), "Словник староукраїнської мови XIV - XVI ст." за ред. А.Гумецької (К., 1977-1978. - т.І-ІІ), "Історичний словник української мови" за ред. Є.Тимченка (К., 1930-1932. - т. І-ІІ).

З метою з'ясування подальшої долі військових термінів в українській мові, визначення місця УВТ в сучасній науково - технічній термінології, опрацьовано матеріали словників української мови кінця XVIII - поч. XX ст. (у тому числі перекладних словників загальнотехнічної термінології, виданих Інститутом української наукової мови), а також "Словника української мови" в 11-ти томах (К., 1970-1980), "Російсько - українського словника" в 3-х томах (К., 1968), "Українсько - російського словника" (відп. ред. Л.С.Паламарчук, Л.Г.Скрипник. - К., 1975), "Російсько - українського словника наукової термінології. Суспільні науки" (К., 1994) і "Російсько - українського словника для військовиків" А.Бурячка, М.Демського, Б.Якимовича (К., 1995).

Для пошуку військових термінів також використано словники першої половини XX ст. - "Московсько - український словник для військових" В.Євтимовича (К., 1918), "Военно - исторический словарь" С.М.Викторова (К., 1918), "Словник української мови" Д.Яворницького (Катеринослав,

1920), "Словарь української мови" за ред. Б.Грінченка (К., 1905-1907. - т. I-IV), "Російсько - український словник військової термінології" (упор. Є. та О.Якубські. - Харків, 1928).

Для встановлення етимології військової термінології використано "Етимологічний словник української мови" за ред. О.Мельничука (К., 1982-89- т. I-III), "Этимологический словарь русского языка" М.Фасмера (М., 1973).

Архівні матеріали (листи, ділові папери, акти) розглядаємо як джерела фіксації усного мовлення українських військовиків.

Використано праці з історії України та війська, а також спеціальні енциклопедичні видання - "Енциклопедія українознавства" (К., 1994), "Советская военная энциклопедия" (М., 1990), "Военный энциклопедический словарь" (М., 1986), "Українська радянська енциклопедія" (К., 1979-т.1^у), а також фахові тексти, що містять терміни військової справи (монографії, посібники, підручники з історії України та її війська тощо), військова періодика.

Методика дослідження має комплексний характер. Використання різних методів та прийомів зумовлюється його конкретними завданнями. Основними методами дослідження є синхронно - описовий та порівняльно - історичний (лінгвістичне спостереження, порівняння, узагальнення). Простежуючи етимологію слів, умови їх запозичення, використовуємо метод синхронних зрізів.

Наукова новизна дисертації полягає в тому, що вперше на матеріалі української мови здійснено комплексний аналіз назв військових звань та посад.

Теоретичне значення роботи ґрунтується на тому, що в подальшому

можливе дослідження питань, пов'язаних із формуванням термінології донаукового етапу термінотворення на основі мовної саморегуляції.

У практичному плані актуальність дослідження зумовлена потребою вироблення засад нормалізації сучасної підмови військової сфери.

Вивчення особливостей формування і розвитку УВТ становить інтерес не тільки для уніфікації досліджуваної терміносистеми, а й для історії української мови, лексикології, лексикографії, а також для підготовки відповідних навчальних посібників. Результати дослідження можуть бути використані в навчальному процесі та в лексикографічній практиці.

Висновки дисертації становитимуть інтерес не лише для мовознавців, а й для істориків, викладачів військових закладів.

На захист виносяться такі **положення**:

1. Становлення спеціальної лексики військової справи в українській мові відбувалося стрибкоподібно протягом століть, оскільки українське військо як суспільна інституція функціонувало лише в окремі історичні періоди. На сучасному етапі УВТ розвивається разом із змінами в суспільстві та оновленням наукового поняттєвого апарату.

2. Дія позамовних - виробничо-технологічного, соціально-комунікативного та історико-політичного - чинників зумовила специфіку формування УВТ як підсистеми літературної мови.

3. УВТ формувалася переважно на питомій українській мовній основі, а також шляхом прямих та непрямих лексичних запозичень з латинської, німецької, польської, голландської, англійської, російської та тюркських мов. Ряд іншомовних запозичень у процесі тривалого історичного розвитку зазнав семантичних, фонетичних та лексичних змін.

4. Значна частина військової лексики української мови відзначається стійкістю значення, зберігає свою життєздатність з X - XII ст. до нашого часу.

5. Систематизація військової термінології в донауковий період її розвитку відбувалася шляхом мовної саморегуляції та природної мовотворчості.

6. Семантичний словотвір (вторинне номінування) виступає одним з основних способів термінотворення УВТ. Морфологічний словотвір є не менш продуктивним. Синтаксичний спосіб термінотворення відзначається переважно двоскладовими термінами - словосполученнями.

Апробація роботи. Основні положення обговорено на засіданнях відділу наукової термінології та відділу лексикології, термінології та ономастики Інституту української мови НАН України. Різні аспекти досліджуваної проблеми викладені у матеріалах наукових конференцій у Львові (1993, 1994), Києві (1996 р.), у збірнику "Культура слова" (1996) та у міжкафедральному збірнику наукових праць "Система й структура східнослов'янських мов" (К., 1997).

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків. До роботи додається список використаної літератури, список умовних позначень та словник досліджуваної терміносистеми.

У вступній частині обґрунтовується актуальність дослідження процесу формування військової термінології, визначається мета і завдання, наукова новизна роботи, формулюються методи дослідження та наукові положення, що виносяться на захист, подані основні джерела добору фактичного матеріалу, теоретичне та практичне значення роботи.

Розглянуто також деякі теоретичні питання, зокрема загальні тенденції

розвитку лексичного складу сучасних літературних мов і місце в ньому термінолексики, відзначено роль мовознавців у цілеспрямованому процесі термінотворення.

У першому розділі "Лінгвісторичний аспект вивчення військової термінології" розглядаються основні етапи становлення української військової термінології, її відображення в лексикографічних працях різного періоду, відзначено позамовні чинники, які впливають на формування УВТ. висвітлено теоретичні особливості понять "термін" та "терміносистема".

Термінологічний вибух останніх десятиліть призводить до того, що в умовах науково - технічного прогресу (НТП) посилюється роль спеціальної лексики. Вона є джерелом інформації, засобом прискорення НТП та успішного оволодіння фахом, однією з умов наукової та професійної діяльності. Усе це дає цілковиті підстави розглядати її як один з найважливіших об'єктів дослідження в галузі мовознавства.

Сучасне термінознавство послуговується здебільшого таким визначенням терміна: "термін - це лексична одиниця певної мови..., що означає загальне - конкретне чи абстрактне - поняття теорії певної спеціальної галузі знань чи діяльності." Така дефініція враховує кілька важливих моментів: а) терміни фігурують лише в лексичі фахової мови, а не у лексичі тієї чи іншої природної мови взагалі; б) у лексичі фахової мови терміни є засобом для позначення спеціальних загальних понять; в) терміни є елементами терміносистем, що відображають теорії, якими описуються відповідні сфери діяльності людини.

Аналіз мовного матеріалу свідчить про те, що велика кількість лексем, які ми називасмо термінами, стали такими, оскільки були залучені

до терміносистеми зі сфери неспеціальної лексики. Крім того, одна і та ж лексична одиниця за певних обставин може існувати у мові як термін і як нетермін.

Найважливішими особливостями терміна є: 1) тенденція до однозначності; 2) точність семантики; 3) стилістична нейтральність, відсутність експресивності; 4) номінативність; 5) наявність дефініції; 6) системність.

У найзагальнішому розумінні терміносистема є мовним оформленням системи понять. Оскільки ця система понять, як правило, має ієрархічну структуру (основні, похідні, складні поняття; родові та видові поняття тощо), то терміносистеми також найчастіше є ієрархічними. Для терміносистем, як і для будь-яких систем, характерна структурність.

Термінологічна система є знаковою моделлю певної теорії спеціальної галузі знань чи діяльності людини, структура якої ізоморфна структурі системи понять відповідної теорії. Відповідно до цього термінознавство визначається як комплексна науково-прикладна дисципліна, предметом вивчення якої є терміносистеми, закони їх складання, функціонування та використання.

Формування і розвиток кожної терміносистеми, у тому числі й військової, визначається рядом позамовних і внутрішньомовних факторів. Серед позамовних основоположними є рівень розвитку національної науки, техніки, промисловості та культури, а серед внутрішньомовних - становище мови в суспільстві і ступінь розвитку відповідних функціональних стилів. У процесі формування будь-якої терміносистеми кожної літературної мови спостерігається тісний взаємозв'язок позамовного і внутрішньомовного факторів, які певним

чином організують термінотворчий процес, що є закономірним поступальним розвитком з послідовною зміною періодів.

Історія термінотворення - процес зміни одного періоду формування й становлення терміносистеми на інший, при якому простежується тісний зв'язок кожного з попереднім, що в цілому становить єдиний безперервний рух і розвиток.

При визначенні періодів розвитку УВТ беремо до уваги конкретні суспільно - політичні умови її формування, враховуємо якісні й кількісні показники цього процесу: наявність теоретичних праць, словників - як певного результату термінологічної творчості та підручників - як практичного втілення надбань термінологічної діяльності.

Зародження УВТ сягає сивої давнини, але особливо інтенсивно вона почала розвиватися у процесі становлення нової української літературної мови. Найвищого рівня розвитку військова термінологія досягла в період 1921-1934 р.р. Протягом наступних 1934-1990 р.р. розвиток УВТ був загальмований екстралінгвальними чинниками.

При дослідженні термінології визнається особлива залежність розвитку спеціальної підмови, зокрема термінології певного фаху, від дії екстралінгвальних чинників.

Звернення до аналізу саме позамовних чинників свідчить, що формування УВТ зумовлене кількома причинами. По-перше, важливо визначити, які саме реалії об'єктивного світу та спеціальні знання про них у певні історичні періоди термінувалися; що являли собою ці реалії, які саме ознаки були покладені в основу їхнього найменування; хто і за яких соціальних обставин виступав термінотворцем.

По-друге, у формуванні УВТ нами не виявлено специфічних наслідків дії чинників лінгвального характеру, таких, які б істотно відрізняли її від інших терміносистем. Оригінальність українських військових звань (як і загалом військової термінології) визначена саме екстралінгвальними чинниками. Серед них виділяємо виробничо-технологічний, соціально-комунікативний (людський) та історико-політичний.

Дія позамовних - виробничо-технологічного, соціально-комунікативного та історико-політичного - чинників (відбиття розвитку матеріального світу в поняттєвій структурі типу мислення, лінгвополітичні орієнтації тієї чи іншої групи термінотворців, політичні, культурні та інші умови розвитку української мови) зумовила специфіку формування УВТ як підсистеми літературної мови.

У другому розділі "Лексичні особливості розвитку української військової термінології" розглядаються як спільнослов'янські, так і іншомовні назви в системі військових звань та посад.

Важко встановити точні дати виникнення у різних слов'янських племен перших елементів військових структур. Окремі відомості про військову справу у слов'ян знаходимо у працях візантійських істориків, які змальовували військові зіткнення слов'ян з візантійською армією, їх тактичну майстерність, внутрішній устрій. Найбільше значення серед цих джерел мають праці Прокопія Кесарійського та "Стратегікон", що приписується візантійському імператору Маврикію. Розповідаючи про антів і слов'ян, Прокопій підкреслював, що вони не мали військового ладу та єдиного ватажка. Першим і найстійкішим державним утворенням у східних слов'ян, яке органічно пов'язане з творенням професійного війська,

була Київська Русь. Військова діяльність, завдання оборони рідної землі потребували залучення широких народних мас до військової служби, ставили їх перед необхідністю знайомства з основними військовими поняттями, сприяли засвоєнню військової лексики.

Історія української військової лексики починається в княжі часи, а формування військового словника сягає спільнослов'янського періоду.

До спільнослов'янських утворень належать назви найзагальніших понять військової справи: **лукъ, стрела, вои, воиска, воевода, дружина, темник, тисяцкий**. Іншомовні запозичення у системі військової лексики цього періоду складають ще досить незначний прошарок.

Процес формування козацтва як національної військової організації, позначений специфічними геополітичними умовами, протягом XIV - XV ст. спричинився до значних змін в українській військовій термінології: узвичаєні слов'янські спеціалізовані військові терміни витісняються тюркськими лексичними елементами.

У XV - XVI ст. в українських землях поширюється польський військовий устрій, що не могло не позначитися на українській військовій лексиці. Поряд із словами слов'янського та тюркського походження у системі військових звань та посад українських козаків з'являються полонізми: **залога, в'язень, жовнір** та ін. У ранговій ієрархії Війська Запорозького поряд із слов'янськими лексемами (**писар, суддя**) вживалися тюркські терміни (**джура, осавула, отаман**).

XVI - XVII ст. - період першого українського Відродження. У цей час посилюється увага до латинської мови як джерела поповнення словникового складу літературної мови. У XVII ст. на території України латинь входить як обов'язковий компонент освіти. Цей фактор сприяє проникненню

в стару українську мову латинізмів двома шляхами - безпосередньо з мови-джерела і через посередництво польської мови. Таким чином, встановити, як те чи інше латинське слово потрапило в українську мову, не завжди вдається. До латинізмів належать: **канцелярія, комисарь, каштелянь, ресенть** та ін.

У розділі розглядається також лексика на позначення атрибутів влади та військової символіки. Символи (від грецького "знак, прикмета, ознака") виникли ще на ранньому етапі розвитку людського мислення як вияв прагнення людини до пізнання дійсності. Гербові знаки відомі у Київській Русі з X ст. На гербі Війська Запорозького, починаючи з XVI ст., був зображений козак з шаблею і рушницею. Лексема **герб** запозичена українською мовою з німецької (Erbe) через польське посередництво (herb), що в перекладі означає "спадщина".

На Русі важливу роль у битвах з ворогами мали бойові знамена або стяги. Семантично близькою до лексеми стяг є **корогва (хоругва)**, засвідчена пам'ятками з XV ст. у значенні *прапор*. У XVI - XVIII ст. корогвою називали бойовий прапор українського козацтва, шляхетської Польщі та підрозділ кінноти у польсько - литовській армії XVI - XVII ст.

Від окремих назв військової символіки (*бунчук, хоругва, значок* тощо) утворилися назви звань українського козацтва: **хорунжий, бунчужний, булавничий, значковий товариш** та ін.

У XVII - XVIII ст., збагатившись лексичними запозиченнями із західноєвропейських мов, російська мова стає одним із каналів проникнення до словникового складу української мови іншомовних запозичень. У цей час український словник поповнюється значною кількістю чужомовних слів, на зразок: **солдат, драгун, гусар, сфрейтор, сержант** тощо.

Крім назв звань та посад сухопутних військ, досліджувалася також лексика на позначення звань та посад у військово - морському флоті. На розвиток вітчизняного мореплавства великий вплив мала Візантія. Але що саме наші предки перейняли від греків, а що мали своє власне, нічого певного сказати не можна. Чимало відомостей про розвиток морської справи у запорожців у XVII ст. містять документи архіву Січі.

З розвитком судноплавства в Україні, разом з новими реаліями, вливаються в мову й нові для неї слова (звичайно іншомовні): лоцман, штурман, юнга, матрос, ікіпер тощо.

В аспекті взаємодії автохтонних та іншомовних елементів у сучасній військовій термінології помітна тенденція до ширшого вживання запозичених міжнародних термінів, що зумовлене не лише прагненням учених до уніфікації термінології, але й розвитком науки, потребою уточнення окремих давніших термінів спільнослов'янського походження відповідно до уточнення позначуваних ними понять.

У третьому розділі "Структурно - семантична характеристика української військової термінології" розглядаються структурні, граматичні, словотвірні особливості УВТ. На синхронному зрізі виділяємо такі групи військових термінів: 1) "власне мовні" або "внутрішньомовні" запозичення; 2) давні іншомовні запозичення; 3) нові іншомовні запозичення.

1. "Внутрішньомовні" запозичення. Зазначимо, що терміном "внутрішньомовний" послуговуємося лише задля зручності класифікації, усвідомлюючи деяку його штучність: адже іншомовні терміни запозичуються, як правило, разом з поняттям, у даному ж випадку мова йде лише про метафоризацію чи метонімізацію загальноновживаних лексичних одиниць. Для УВТ перехід слів із загальнолітературної мови в тер-

міносистему завжди був обмеженим. Метафоризація загальноновживаних слів була властивою для військової лексики XI - XII ст., оскільки постійні міжособні війни та боротьба з нападниками формували побут широких народних мас, змушених займатися військовою справою. Тому для позначення реалій військової лексики дуже широко використовувалися слова загальнонародної мови: **чело, тыль, крыло, сеча, заборота**.

2. Давні іншомовні запозичення. До давніх запозичень з інших мов, які вже можна вважати власне українськими мовними одиницями, належать терміни спільні для багатьох слов'янських мов - вони сягають корінням в індоєвропейську та спільнослов'янську добу (**лукъ, стрела, рать, полк, вон, войско, воевода**). Давність побутування названих номінацій підтверджують такі лексикографічні праці, як "Лексиконъ словеноросскій" Памви Беринди, "Лексис" Лаврентія Зизанія, "Грамматика" Івана Ужєвича, а також ряд спеціальних досліджень.

До давніх запозичень належать також військові полонізми та тюркізми періоду козаччини (XIV - XVII ст.): **в'язень, залога, жовнір, козак, булава, хоругва, отаман** та ін.

3. Нові іншомовні запозичення. До них відносимо запозичення XVIII - початку XX ст. У зазначений період в українському науковому житті спостерігається німецько - польсько - російсько - українська чотиримовність, що позначилося і на характері термінологічних запозичень. Серед нового лексичного поповнення у системі сучасної УВТ виділяємо інтернаціоналізми (переважно утворення на греко - латинській основі), запозичення з російської та інших мов, що породжує іномовно - українські дублети типу **капітан - сотник**. Синхронний і діахронний огляд УВТ підтверджує думку про те, що моносемічність терміна слід

розглядати лише як тенденцію, а не як абсолютну умову його функціонування. Якщо не брати до уваги штучно створеної багатозначності в системі УВТ, пов'язаної з екстралінгвістичними чинниками, полісемантичні процеси в термінології є, з одного боку, свідченням розвитку поняттєвої системи певної галузі знань, з другого - виявом мовної економії.

За основу класифікації різновидів термінологічної синонімії в УВТ беремо насамперед обсяг поняття, що його здатні виражати синонімічні одиниці. Враховуємо також деякі факультативні ознаки цього явища: матеріальне вираження, ієрархічні відношення, функціональні особливості термінів-синонімів тощо.

Виходячи з цього, в рамках УВТ вирізняємо такі типи синонімії: 1) дублетна; 2) баластна; 3) родо-видова; 4) фонетична; 5) словотвірна.

Вважаємо, що на сучасному етапі розвитку військової термінології актуальною залишається і відповідність між поняттям та терміном, що його виражає. Запорукою унормування терміносистеми мають стати, з одного боку, словники - тезауруси, з другого - галузеві стандарти.

Антонімія в УВТ. Існування в науці великої кількості парних понять зумовлює відповідні лексико-семантичні процеси і в плані вираження. Терміни-антоніми утворюють пари, а то й цілі мікросистеми лексичних одиниць, що виражають контрарні (протилежні) і комплементарні (взаємодоповнювальні) відношення всередині терміносистеми. Для УВТ, як і для інших термінологічних систем, характерні комплементарні терміни-антоніми, у яких сема протилежності виражає межу якоїсь якості для родового поняття в його видових варіантах: **пешіє - конные люди, рядовий - старшина, тяжка кіннота - легка кіннота.**

Розділ містить опис словотвірних моделей та визначення ступеня їх продуктивності. Крім того, розглядаються закономірності та тенденції у творенні одиниць сучасної УВТ, а також основні її структурні типи.

Чільне місце у розбудові військової терміносистеми займає морфологічний словотвір, що полягає у поєднанні афіксальних морфем з мотивуючою основою слова. Найпродуктивнішими є суфіксальний та префіксально-суфіксальний способи творення військових термінів за допомогою *префіксів*: без-, над-, під-; та *суфіксів*: -ство(о)/-цтво(о), -ник, -ец, -ист/-іст, -ир, -ер, -ар.

Синтаксичний спосіб термінотворення позначається переважно структурними моделями іменник + іменник та іменник + прикметник.

В атрибутивних словосполученнях іменник виражає родове поняття, а прикметник вказує на його видові ознаки.

За походженням компонентів двоскладові словосполучення можна поділити на три групи, кожна з яких утворює певну модель:

- 1) національне + національне слово: воєвода великий, вістовий старшина;
- 2) національне + іншомовне слово: старший майор, рядовий солдат, військовий комісар;
- 3) іншомовне + іншомовне слово: генерал від артилерії, маршал авації.

У період функціонування Війська Запорозького лексичний склад військової терміносистеми поповнюється субстантивованими відіменниковими прикметниками на означення військовиків різного рангу і чину: хорунжий, бунчужний, значковий (товариш), обозний, кошовий, курінний, прапоровий, рядовий, ротний, вартовий, кошо -

вий, курінний, прапоровий, рядовий, ротний, вартовий, охочекомонний, кошовий, курінний, прапоровий, рядовий, ротний, вартовий, охочекомонний.

У висновках відзначено, що опис військової лексики у плані її співвідношення з лексикою загальнонаціональної мови дозволяє виділити два історичні періоди формування військової термінології, а отже, її термінологічної системи двох епох: Київської держави і України XIV - XVII ст. Спостерігається значна відмінність військової лексики цих двох епох з погляду походження: джерела давньої української військової лексики сягають епохи спільнослов'янської єдності, в основі ж системи військової термінології козацтва XIV - XVII ст. переважає військова лексика тюркського та польського походження.

Значна частина слів військової лексики відрізняється стійкістю значення, зберігаючи свою життєздатність з XI -XII ст. до нашого часу (військо, бій, шабля, полк). Деякі слова певний час були активними у мові, характеризуючи те чи інше поняття, а потім перейшли до пасивного словника (воєвода, поручник, рейтар), інші в післяжовтневий період тривалий час перебували у пасивному словнику, а повернулися до активного живання лише в повоєнні часи (генерал, лейтенант).

Соціально-політичні та економічні зміни, що відбуваються в суспільстві, зумовлюють разом із становленням української армії й бурхливий розвиток спеціальної лексики, що її обслуговує. Останній позначається тісною взаємодією інтра- та екстралінгвістичних чинників, що активізують старий і новий поняттєвий апарат, давню і сучасну українську лексику.

Основні положення дисертації відображені в таких публікаціях:

1. Українська військова термінологія у шкільній практиці// Проблеми української науково - технічної термінології: Тези доповідей I-ої Міжнародної наукової конференції. - Львів, 1993 - С.179.

2. До питання становлення сучасних військових термінів// Проблеми української науково - технічної термінології: Тези доповідей II-ої Міжнародної наукової конференції. - Львів, 1994 - С.46.

3. Стяг - корогва (хоругва) - прапор// Культура слова. - 1996, N48-49. - С.161-164.

4. З історії української козацької символіки // Українська термінологія і сучасність: Тези доповідей Всеукраїнської наукової конференції. - К.,1996 - С.39.

5. Українські назви військово-морських звань та посад// Система й структура східнослов'янських мов: Міжкафедральний збірник наукових праць. - К., 1997 - С.26 - 29.

6. Лексико-семантичні особливості української військової термінології// Система й структура східнослов'янських мов: Міжкафедральний збірник наукових праць. - К., 1997 - С. 82 - 86.

ABSTRACT

Murashko L.V. Historical development of ukrainian military lexica (military ranks and posts).

Thesis for candidate's degree (by the copyright) in Philological Sciences in the Ukrainian language, code of speciality - 10.02.01.

The thesis contains the research of nomination methods, specific nominative means, derivation processes in military terminosystem. The main bloc of terminosystem is established to be formed, however it requires to

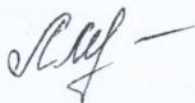
main bloc of terminosystem is established to be formed, however it requires to be unified and standardized regarding the agreement of national and international components, the understanding of close connection between military terminology and a branch.

АННОТАЦИЯ

Мурашко Л.В. Украинская военная лексика в ее историческом развитии (воинские звания и должности). Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 - украинский язык. Институт украинского языка Национальной академии наук Украины. Киев, 1997. Диссертация является рукописью.

В работе исследуются структурные и семантические особенности украинской военной терминологии. Установлено, что основной корпус терминосистемы сформирован, однако требует унификации и стандартизации, которые должны проводиться с учетом согласования национального и международного компонентов, а также с учетом тесной связи военной терминологии с отраслью.

Ключові слова: термін, термінологічна система, термінотворення, родові зв'язки.

Підписано до друку 02.04.97р. Формат 60x84/16.
Ум. друк. арк. 1,0. Обл.-вид. арк. 1,0.
Наклад 100. Зам. 108.

Відділ оперативної поліграфії
Центру Міжнародної освіти
227-12-75, 227-37-86

435272

AB 37.584